

VU Research Portal

De transformatie van werklocaties in Zuid-Holland

Koomen, Eric; Osse, Dirk; Claassens, Jip

2021

document version

Other version

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Koomen, E., Osse, D., & Claassens, J. (2021). *De transformatie van werklocaties in Zuid-Holland: SPINlab Research Memorandum SL-17*. Vrije Universiteit Amsterdam.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

De transformatie van werklocaties in Zuid-Holland

Eric Koomen
Dirk Osse
Jip Claassens

Januari 2021

COLOFON

TITEL

De transformatie van werklocaties in Zuid-Holland

Spinlab Research Memorandum SL-17

AUTEURS

Eric Koomen, Spatial Information Laboratory (SPINlab), Vrije Universiteit Amsterdam.

Dirk Osse, Spatial Information Laboratory (SPINlab), Vrije Universiteit Amsterdam.

Jip Claassens, Spatial Information Laboratory (SPINlab), Vrije Universiteit Amsterdam.

CONTACT

Vrije Universiteit Amsterdam

Department of Spatial Economics/ Spatial Information Laboratory (SPINlab)

De Boelelaan 1105

1081 HV Amsterdam

The Netherlands

Phone: +31 20 5986095

Email: e.koomen@vu.nl

Website: <https://spinlab.vu.nl/>

Dit rapport is tot stand gekomen in samenwerking met de Metropool Regio Rotterdam Den Haag (MRDH) en het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) als onderdeel van het NWO SURF-pop up project Ruimte voor Werken.

Inhoudsopgave

1.	Aanleiding.....	5
2.	Methode.....	6
3.	Resultaten alle werklocaties.....	9
3.1	Type bedrijvigheid	9
3.2	Veranderingen per deelperiode.....	10
3.3	Relatie tussen toename van woningen en banen	12
4.	Resultaten bedrijventerreinen.....	14
4.1	Type bedrijvigheid	15
4.2	Relatie tussen toename van woningen en banen	17
5.	Conclusie	19
	Referenties	20
	Bijlagen.....	21
	Bijlage 1 Toedeling LISA-sectoren aan hoofdcategorieën bedrijven in eigen analyse	21
	Bijlage 2 Sectorverdeling bedrijven op bedrijventerreinen	22

1. Aanleiding

De behoefte aan woningbouw staat helder op het Haagse netvlies. Beleidsmatig gaat de voorkeur daarbij vooralsnog uit naar de binnenstedelijke locaties om nieuwe uitleg in groene gebieden te voorkomen, bijvoorbeeld in de vorm van transformatie van (voormalige) werklocaties. Een veelal onderbelicht aspect is echter dat er ook voor werken nog steeds ruimte nodig is. De impact van transformatie op de vraag naar ruimte voor werken is nog onbekend. In het NWO-SURF project 'Ruimte voor werken' onderzoeken we dit aan de hand van twee basisvragen: waar verdwijnt werken en waar verschijnt het?

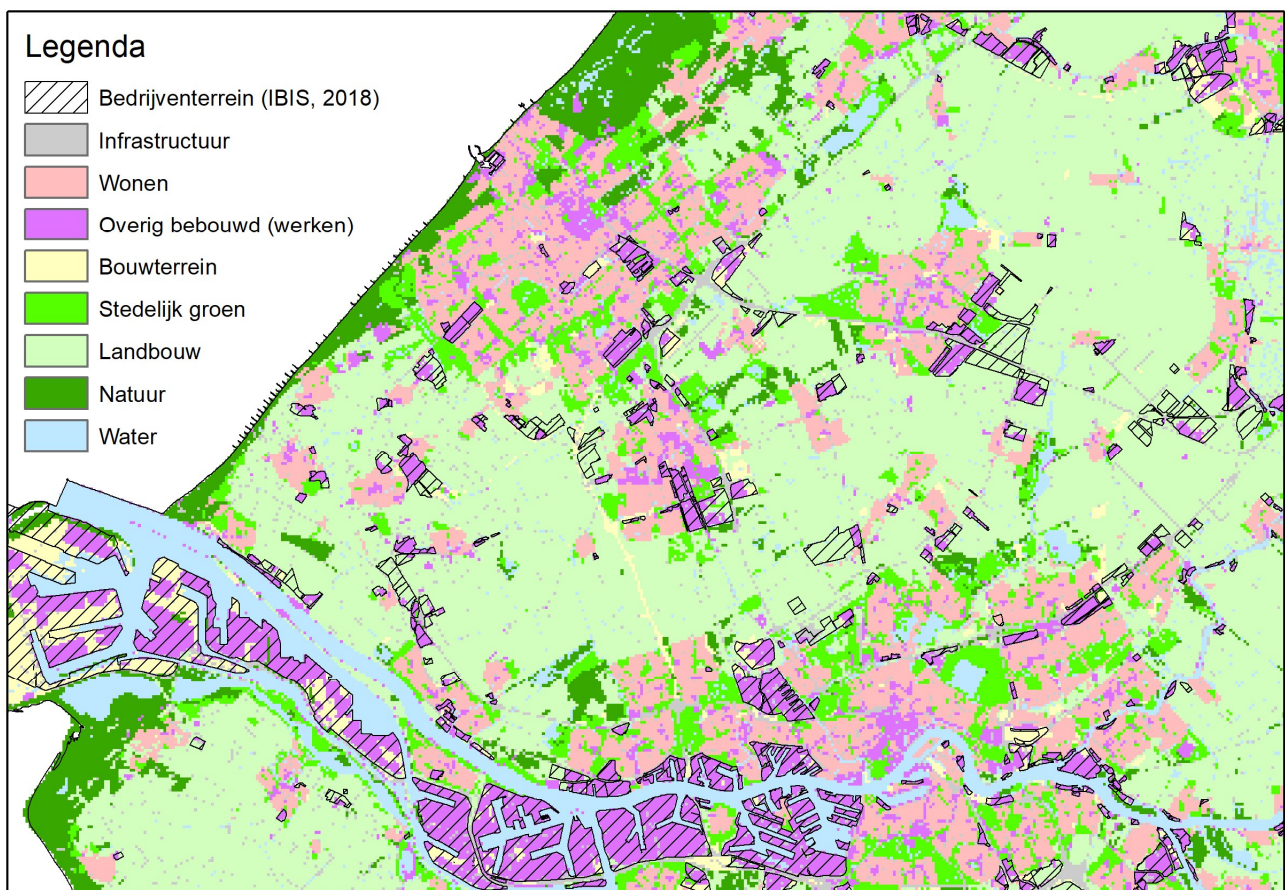
Als onderdeel van dit project hebben we in samenwerking met de Metropool Regio Rotterdam Den Haag (MRDH) onderzocht wat de effecten van transformatie (hier gedefinieerd als toevoegen van woningen aan locaties met een dominante werkfunctie) zijn op: aantal banen, bedrijven en soort bedrijvigheid. Deze onderzoekbehoefte komt voort uit de zorg dat toename van woningen binnen de stad gepaard gaat met een verlies aan werklocaties en dus mogelijk leidt tot lokale afname van (specifieke vormen van) werkgelegenheid. Het is daarom allereerst van belang te weten of het toevoegen van woningen aan werklocaties ook daadwerkelijk gelijk staat aan het verdwijnen van de werkgelegenheid in die gebieden.

Daarnaast is de eventuele verandering in type bedrijvigheid en daarmee gepaard gaande verschuivingen in soort werkgelegenheid relevant. Daarom onderzoeken we ook welke sectoren in belang toenemen bij toevoeging van woningen en welke sectoren minder belangrijk worden in zulke gebieden.

2. Methode

Om de onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden is gebruik gemaakt van LISA data voor de informatie over het aantal banen, aantal bedrijven en type bedrijvigheid (LISA., 2020). Verder is Basisregistratie Adressen en Gebouwen (BAG) data gebruikt voor het oppervlak van een bedrijf.

Voor het definiëren van werklocaties maken we gebruik van twee verschillende ruimtelijke datasets die ieder een eigen karakterisering van werkgebieden geven: alle individuele werklocaties met een omvang van tenminste één hectare op basis van het bestand bodemgebruik van CBS (versie 1996, zoals beschreven in CBS, 2016) en bedrijventerreinen die zijn opgenomen in de 2018 versie van het Integraal Bedrijventerreinen Informatie Systeem (IBIS). Zoals blijkt uit Figuur 1 hebben beide bestanden overlap waar het grootschalige, formele werklocaties betreft, maar geeft het CBS-bestand over het algemeen meer binnenstedelijke locaties waar vooral winkels of kantoren staan. Andersom bevat het IBIS bestand gebieden die bij CBS niet als werklocatie gekarteerd zijn, bijvoorbeeld omdat het recente ontwikkelingen of reserveringen betreft.

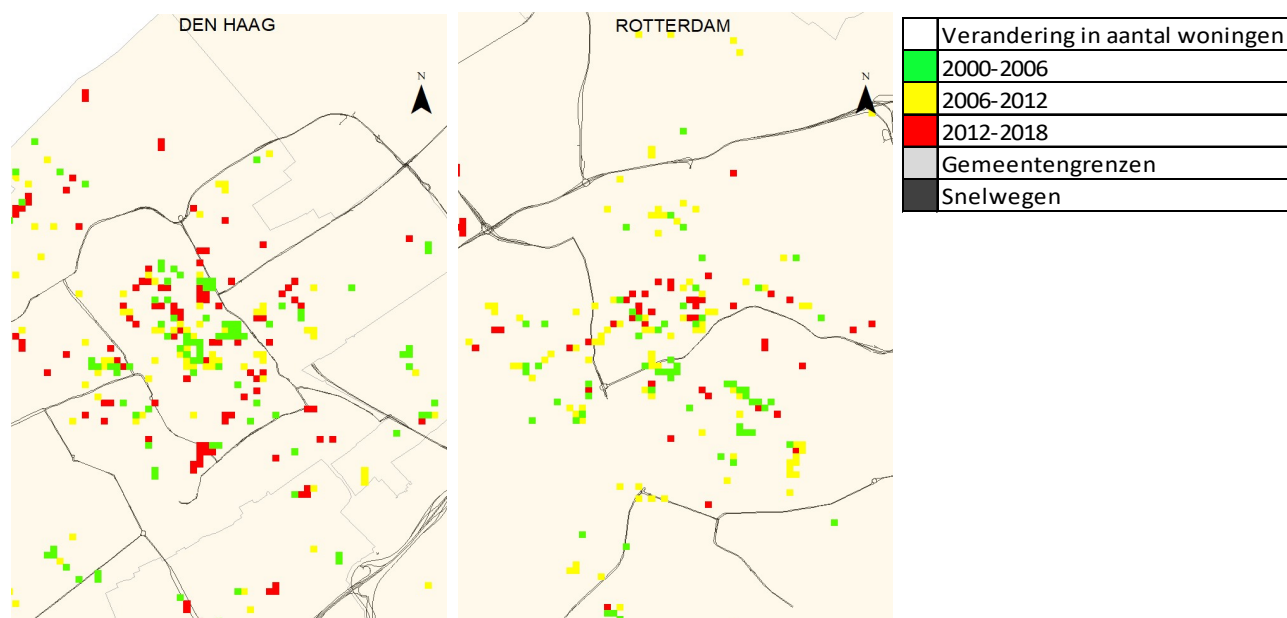
Figuur 1 De twee gebruikte ruimtelijke datasets voor het beschrijven van werklocaties: het bestand bodemgebruik van CBS (met in paars de als werklocaties beschouwde typen bodemgebruik) en de IBIS-bedrijventerreinen (gearceerd).

In dit onderzoek gebruiken we daarnaast data afkomstig uit het onderzoek van Claassens, Koomen & Rouwendal (2020) voor het benoemen van gebieden waarin een verandering van de woningvoorraad heeft plaatsgevonden. Deze gebieden zijn één hectare groot en voor de periode 2000-2012 gebaseerd op de zogenaamde CBS-vierkanten (CBS, 2020b), en voor de jaren 2012-2018 op de officiële registratie van

wooneenheden uit de BAG. Er is gekozen om alleen de gebieden waarbinnen een verandering van drie¹ of meer woningen heeft plaatsgevonden te gebruiken als onderzoeksgebied. Hiermee worden mogelijke woningsplitsingen of andere kleine veranderingen buiten beschouwing gelaten. Dit onderzoek focust zich daarmee met name op clusters van woningontwikkeling met een beperkte minimum omvang.

In dit onderzoek staat de provincie Zuid-Holland centraal waarbinnen het werkterrein van de MRDH ligt. Op basis van de beschikbare data is het mogelijk de ontwikkelingen te schetsen over de periode van 2000 tot en met 2018. Om veranderingen over de tijd te analyseren is deze periode opgedeeld in drie vrijwel even lange perioden: 2000 tot 2006, 2006 tot 2012 en 2012 tot en met 2018.

Figuur 2 illustreert de ruimtelijke spreiding van transformatie in twee steden (Den Haag en Rotterdam) zoals die op basis van het CBS-bestand bodemgebruik is bepaald. De verschillende kleuren geven aan in welke periode de verandering in woningaantal optrad. In de hiernavolgende analyse zijn alle individuele locaties als afzonderlijke waarnemingen beschouwd. Dat aantal waarnemingen verschilt per periode op basis van het al dan niet voorkomen van veranderingen in het betreffende tijdvak. Voor de grotere IBIS bedrijventerreinen zijn de veranderingen in werkgelegenheid en aantal woningen per gebied opgeteld. Het aantal waarnemingen is daarmee veel kleiner omdat een compleet bedrijventerrein (van gemiddeld 32 hectare) slechts één observatie oplevert. In totaal telt de Provincie Zuid-Holland 610 IBIS-bedrijventerreinen. Daarvan vallen er 248 (41%) binnen het gebied van de MRDH. In deze rapportage geven we resultaten weer voor zowel alle werklocaties als bedrijventerreinen en geven we voor die laatste de getallen voor zowel de provincie Zuid-Holland als de MRDH.

Figuur 2: Alle werklocaties waar het aantal woningen met tenminste drie wooneenheden is toegenomen in een van de drie onderzoeksperioden in Den Haag en Rotterdam. De locaties zijn elk één hectare groot.

¹ We nemen drie als ondergrens omdat we op die manier de twee datasets op elkaar laten aansluiten. In de CBS vierkanten (2000-2012) zijn de waarden afgerond naar veelvouden van 5, terwijl de BAG (2012-2018) exacte waarden geeft. Toevoegingen van 1 of 2 wooneenheden blijven dus buiten beschouwing.

In de analyse van het effect van woningtoevoeging op werken is gekeken naar de afzonderlijke periode waar binnen de toevoeging plaatsvond. Dus voor de locaties waar meer dan drie woningen zijn toegevoegd in de periode 2000 tot 2006, is de verandering in aantal banen en bedrijven vergeleken in diezelfde periode. Daarmee kijken we naar de directe effecten van het toevoegen van woningen als gevolg van bijvoorbeeld het omzetten van bedrijfsgebouwen en niet naar eventuele lange termijneffecten op het geleidelijk minder aantrekkelijk worden van werklocaties. De totale veranderingen die we presenteren betreffen de som van data afkomstig uit alle locaties uit alle drie de perioden. Dit geeft weer wat er is veranderd over de gehele periode van 2000 tot en met 2018.

Een belangrijke ontwikkeling in de studieperiode is de toenemende flexibilisering van de arbeidsmarkt. Kenmerkend daarin is de opkomst van de zelfstandige zonder personeel (zzp). In 2019 waren er in Nederland 1,1 miljoen werkenden met een hoofdbaan als zzp'er, een toename van 467 duizend sinds 2003. Hun aandeel in het totaal aantal werkenden komt daarmee op 12%, ten opzichte van 8% in 2003 (CBS, 2020c). Het aandeel eenpersoonsbedrijven (niet alleen zzp'ers) in het totaal aantal bedrijven in Nederland is overigens heel hoog en lag in 2018 op 76% (CBS, 2020a).

De provincie Zuid-Holland telde in 2018 circa 71 zzp'ers per 1.000 inwoners, vrijwel evenveel als het landelijk gemiddelde (72 zzp'ers per 1.000 inwoners, zie Van der Beek, 2019). Deze werkenden staan veelal op hun woonadres geregistreerd en kunnen de analyse van locaties van werkgelegenheid sterk beïnvloeden. We isoleren dit effect in onze analyse door ontwikkelingen te presenteren met en zonder zzp'ers. Omdat de gebruikte LISA-data geen expliciete registratie kent van zzp'ers, beschouwen we alle bedrijven met slechts 1 arbeidsplaats als zzp'er.

In het jaar 2000 waren er op alle onderzochte werklocaties met woningtoevoeging in totaal 12.765 bedrijven geregistreerd, waarvan 3.040 bedrijven (24%) met één arbeidsplaats. In 2018 is het totaal aantal bedrijven bijna verdubbeld tot 20.789 en het aantal bedrijven met één arbeidsplaats bijna verviervoudigd naar 11.108. In totaal had in 2018 circa 53% van het totaal aantal bedrijven in de onderzochte werklocaties slechts één arbeidsplaats. Dat dit aandeel lager is dan het gemiddelde voor Nederland geeft aan dat zzp'ers iets ondervertegenwoordigd zijn op de werklocaties die vooral gericht zijn op grotere bedrijven. Op de formele bedrijventerreinen in Zuid-Holland ligt het aandeel eenpersoonsbedrijven overigens nog lager: 13% in 2000. Maar ook hier is het aandeel sterk gestegen tot 30% van het totaal aantal bedrijven. Verrassend veel als je er van uit gaat dat bedrijventerreinen toch vooral ontwikkeld zijn voor grootschaliger activiteiten.

3. Resultaten alle werklocaties

In Zuid-Holland zijn tussen 2000 en 2018 per saldo ongeveer 45.000 woningen toegevoegd aan locaties met een dominante werkfunctie volgens het bestand bodemgebruik van CBS². Die toename vond plaats op 1.424 van de in totaal 9.910 hectare werklocaties. Tegelijkertijd nam het aantal bedrijven op deze locaties toe van 12.750 tot 20.800 (8.050 extra bedrijven, ofwel 63%). Die uitbreiding kwam vrijwel volledig door de sterke toename van het aantal zzp'ers: het aantal bedrijven met 1 arbeidsplaats nam in deze periode toe met 8.000. Ook het aantal werknemers nam toe in de onderzochte periode: van ongeveer 123.000 banen (inclusief zzp'ers) in het jaar 2000³ tot ongeveer 140.000 (een toename van 14%). Binnen deze toename spelen de zzp'ers maar een beperkte rol, als we de bedrijven met 1 arbeidsplaats buiten beschouwing laten groeit het aantal werknemers van circa 120.000 tot 129.000 (7% extra). De totale toename van het aantal banen op alle werklocaties (onafhankelijk van woningtoevoeging) was ruim 39.000 banen (4,4%) tot 927.000 banen in 2018.

Daarnaast is ook het bedrijfsoppervlak volgens registratie in het LISA bestand in de onderzoeksperiode gestegen van ongeveer 5.672.000 m² tot 13.038.000 m². Het belangrijkste deel van deze toename (circa 57% ofwel 4.183.000 m²) komt voor rekening van zzp'ers, maar ook de overige bedrijven waren in staat om hun vloeroppervlak uit te breiden (met 3.183.000 m²)⁴. Dus ondanks (of juist dankzij) uitbreiding van het aantal woningen op werklocaties waren bedrijven in staat uit te breiden in zowel aantal werknemers als vloeroppervlak. In de volgende paragraaf gaan we na of de samenstelling van de werklocaties, dus het type bedrijvigheid veranderd is. Daarna gaan we nog in op veranderingen in deelperioden en onderzoeken we of de toename in woningaantal gepaard gaat met een afname in aantal banen.

3.1 Type bedrijvigheid

Effecten op type bedrijvigheid door het toevoegen van woningen, worden beschreven als veranderingen in de aandelen van de belangrijkste bedrijfssectoren. We onderscheiden daarbij negen hoofdcategorieën⁵:

1. Landbouw en industrie
2. Bouwnijverheid en reparatie van auto's
3. Groothandel en logistiek
4. Detailhandel
5. Horeca
6. Financiële dienstverlening
7. Overige dienstverlening
8. Overheid en onderwijs
9. Gezondheidszorg (incl. cultuur, sport en recreatie)

² Dat zijn de CBS-klassen: detailhandel en horeca; openbare voorzieningen; sociaal-culturele voorzieningen; bedrijfsterreinen; stortplaatsen; wrakkenopslagplaatsen; delfstoffenwinning; semi-verhard overig terrein.

³ Hier is gekeken naar het totaal aantal banen in 2000 op alle onderzochte werklocaties, dus ook de locaties waar pas in latere periode (vanaf 2006 of 2012) woningen zijn toegevoegd.

⁴ Deze grote veranderingen in oppervlak zijn mogelijk vertekend doordat de BAG waar de LISA gegevens aan zijn ontleend nog niet geheel compleet was voor alle panden in het begin van de tijdreeks.

⁵ Appendix 1 geeft de verdeling van LISA-hoofdsectoren over de in dit onderzoek gehanteerde hoofdcategorieën weer.

In Tabel 1 is de onderverdeling in type bedrijvigheid weergegeven op basis van alle bedrijven die in 2000 aanwezig waren op alle onderzochte werklocaties⁶. Het grootste gedeelte van alle bedrijven, gecorrigeerd voor zzp'ers, bestaat uit detailhandel (41%), horeca (14%) en financiële dienstverlening (ca. 16%). Samen zijn deze sectoren goed voor 70% van het aantal bedrijven. Overheid en onderwijs zijn het minst aanwezig met nog geen drie procent. In 2018 is het aandeel binnen de detailhandel aanzienlijk gedaald en bevat het nog maar 34% van alle bedrijven. Het aandeel van de gezondheidszorg (incl. cultuur, sport en recreatie) is het sterkst gestegen over de onderzoeksperiode.

De sterke toename van het aantal zzp'ers heeft ook zijn weerslag op de sectorverdeling. Als we de cijfers inclusief bedrijven met slechts één werknemer beschouwen, vallen een paar verschillen vooral op: de veel sterkere daling van het aandeel detailhandel, de sterkere stijging van het aandeel financiële sector, de afname van het aandeel horeca en de lichte toename in aandeel bedrijven dat zich bezighoudt met bouwnijverheid en reparatie van auto's.

Tabel 1 Sectorverdeling van de bedrijven die 2000 en 2018 aanwezig waren op de werklocaties waar woningen zijn toegevoegd in Zuid-Holland, met onderscheid in de verdeling inclusief en exclusief zzp'ers.

Sector	Inclusief zzp'ers			Exclusief zzp'ers		
	2000	2018	Vershil	2000	2018	Vershil
1. Landbouw en industrie	3,7%	3,1%	-0,6%.	3,5%	2,7%	-0,9%.
2. Bouwnijverheid en autoreparatie	4,0%	6,3%	2,3%.	3,5%	2,7%	-0,8%.
3. Groothandel en logistiek	5,2%	4,9%	-0,3%.	4,9%	4,3%	-0,5%.
4. Detailhandel	39,4%	22,9%	-16,5%.	41,4%	34,8%	-6,6%.
5. Horeca	13,0%	9,9%	-3,0%.	14,4%	16,1%	1,7%.
6. Financiële dienstverlening	16,8%	23,8%	7,0%.	15,9%	17,2%	1,4%.
7. Overige dienstverlening	8,7%	12,4%	3,7%.	7,3%	9,3%	2,1%.
8. Overheid en onderwijs	2,6%	4,0%	1,4%.	3,0%	3,2%	0,2%.
9. Gezondheidszorg (incl. cultuur, sport en recreatie)	6,7%	12,7%	6,0%.	6,1%	9,6%	3,4%.
Totaal (aantal bedrijven)	12.765	20.789	8.024	9.725	9.681	-44

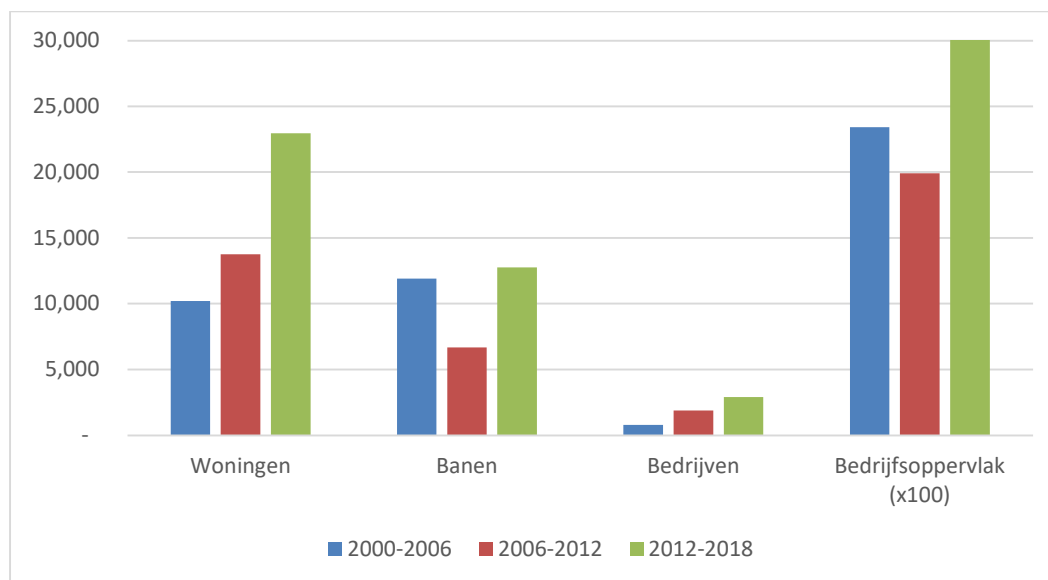
3.2 Veranderingen per deelperiode

Om de veranderingen over de tijd te analyseren is gekeken naar de ontwikkeling in drie deelperioden van elk ongeveer zes jaar (Figuur 3). Het betreft hier veranderingen in het aantal woningen, banen en bedrijven en het bedrijfsoppervlak in vierkante meters. Belangrijk hierbij is dat voor elke periode opnieuw is bekeken of er woningen zijn toegevoegd. Oftewel, de toename van het aantal banen in een specifieke periode heeft alleen betrekking op de locaties waar in die periode woningen zijn toegevoegd. Daarmee wordt voorkomen dat ontwikkelingen in werkgelegenheid ruim voor of na de toevoeging van woningen worden meegeteld. Hiermee richten we ons op de mogelijke korte termijn effecten van het toevoegen van woningen. Strikt

⁶ De percentages hebben betrekking op alle locaties die onderzocht zijn (dus ook die waar pas in latere perioden wonen is toegevoegd) en zijn bepaald op basis van aantal bedrijven en niet gewogen voor aantal banen.

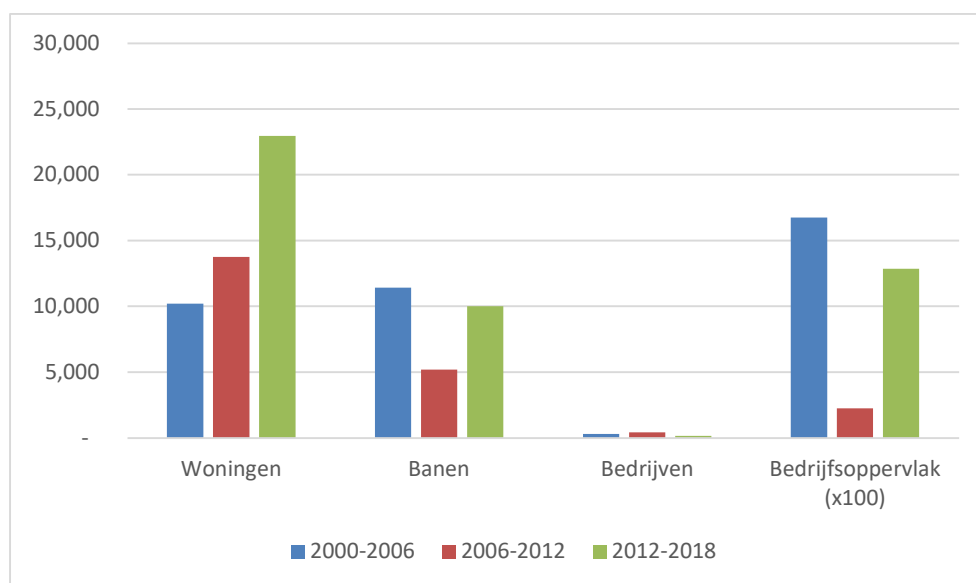
genomen kijken we hier overigens naar correlatie: het al dan niet gelijktijdig optreden van twee fenomenen. Over causaliteit (oorzakelijk verband) doen we geen uitspraken.

Figuur 3 maakt duidelijk dat het aantal toegevoegde woningeenheden per periode groter wordt, terwijl de toename in banenaantal in de loop van de tijd schommelt. De toename in bedrijfsoppervlak hangt deels samen met de toename van het aantal zzp'ers die hun werk ook vanuit hun woning kunnen uitvoeren.

Figuur 3 Veranderingen in aantal woningen, banen, bedrijven. Uitgesplitst per periode en inclusief zzp'ers.

Figuur 4 geeft dezelfde veranderingen weer, maar dan voor alle bedrijven zonder zzp'ers. De trends zijn hier vergelijkbaar, maar de aantallen toegevoegde banen en vooral bedrijven liggen logischerwijs lager dan wanneer alle bedrijven worden beschouwd. De toename in bedrijfsoppervlak ligt vooral in de laatste twee perioden beduidend lager. Kennelijk is het vooral de toename aan zzp'ers vanaf 2006 die het bedrijfsoppervlak vergroot.

Figuur 4 Veranderingen in aantal woningen, banen, bedrijven en de hoeveelheid bedrijfsoppervlak. Uitgesplitst per periode en exclusief zzp'er.

3.3 Relatie tussen toename van woningen en banen

De relatie tussen toename van woningen en verandering in aantal banen is samengevat in Figuur 5. Voor alle werklocaties waar wooneenheden zijn toegevoegd is per trede van vijf toegevoegde wooneenheden opgeteld hoeveel banen er op die locaties zijn bijgekomen⁷. Zo zijn er op alle locaties waar 3 tot en met 7 (afgerond 5) extra woonheden zijn gerealiseerd, in totaal circa 1.700 banen (inclusief zzp'ers) extra geteld. Hiervoor is steeds het verschil tussen het aantal banen in het laatste jaar en het eerste jaar van dezelfde deelperiode van ongeveer zes jaar genomen waarover het verschil in woningaantal is bepaald. De figuur geeft een enigszins grillig beeld. Als er geen of slechts 1 of 2 woningen worden toegevoegd, is er sprake van een sterke afname in het aantal toegevoegde banen. Bij toename van 5 tot 100 woningen is over algemeen sprake van een toename in banenaantal, terwijl dat bij nog meer toegevoegde woningen verwaarloosbaar lijkt. Maar hierbij geldt dat er veel meer locaties zijn waar een klein aantal woningen is toegevoegd: aan ongeveer de helft van alle transformatielocaties zijn 3 tot maximaal 12 wooneenheden toegevoegd. Het aantal banen dat aan deze locaties is toegevoegd is beduidend minder dan de helft: 5% tot 30% van het totaal aantal toegevoegde banen aan de transformatielocaties afhankelijk van de beschouwde periode. Relatief gezien worden er dus meer banen toegevoegd aan de locaties waar meer wooneenheden zijn gerealiseerd.

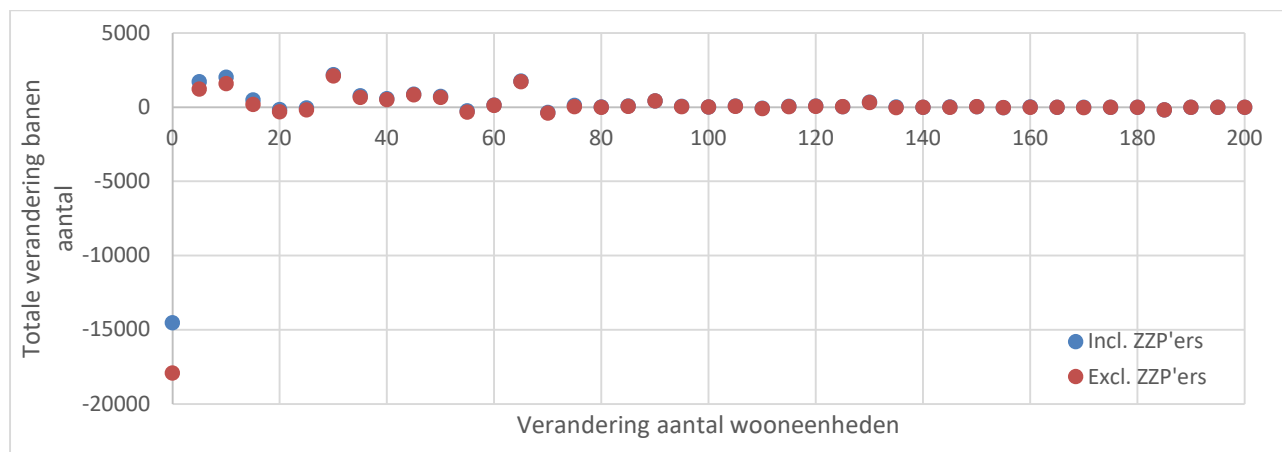
Dat er relatief gezien juist meer banen bijkomen als er vrij veel (30 tot 100) woningen worden toegevoegd, wordt duidelijk als we het gemiddeld aantal toegevoegde banen per grootteklasse weergeven (Figuur 6). Hiervoor is het totaal aantal toegevoegde banen per grootteklasse gedeeld door het aantal waarnemingen in die klasse, dus door het aantal werklocaties waarin dat aantal woningen is toegevoegd. Aangezien dit locaties van 1 hectare betreft, geeft dit een verandering weer in dichtheid in banen per hectare. Gemiddeld genomen neemt het aantal banen (excl. zzp'ers) op de werklocaties in Zuid-Holland waar woningen zijn toegevoegd toe met ongeveer 20 banen per hectare per 6-jaars periode. Figuur 6 maakt duidelijk dat het toevoegen van meer woningen niet direct leidt tot minder toename in banen. Het zou interessant zijn om de locaties waar woningen zijn toegevoegd over een lange periode te volgen om te zien of er op termijn misschien wel een negatief effect optreedt.

Voor zowel wooneenheden als banen geldt overigens dat er lokaal grote verschillen zijn. Op sommige transformatielocaties zijn meer dan 100⁸ extra wooneenheden toegevoegd, terwijl op andere locaties soms wel meer dan 1.000 banen zijn toegevoegd. Deze ontwikkelingen zijn zeer vergelijkbaar voor de situatie met en zonder zzp'ers. Het samennemen van alle ontwikkelingen met dezelfde toename in woningaantal leidt tot een gelijkmatiger beeld, maar een deel van de onderliggende lokale variatie in het aantal toegevoegde banen blijft zichtbaar. In sommige gevallen (bijvoorbeeld bij een toename van circa 70 woningen) is sprake van een afname

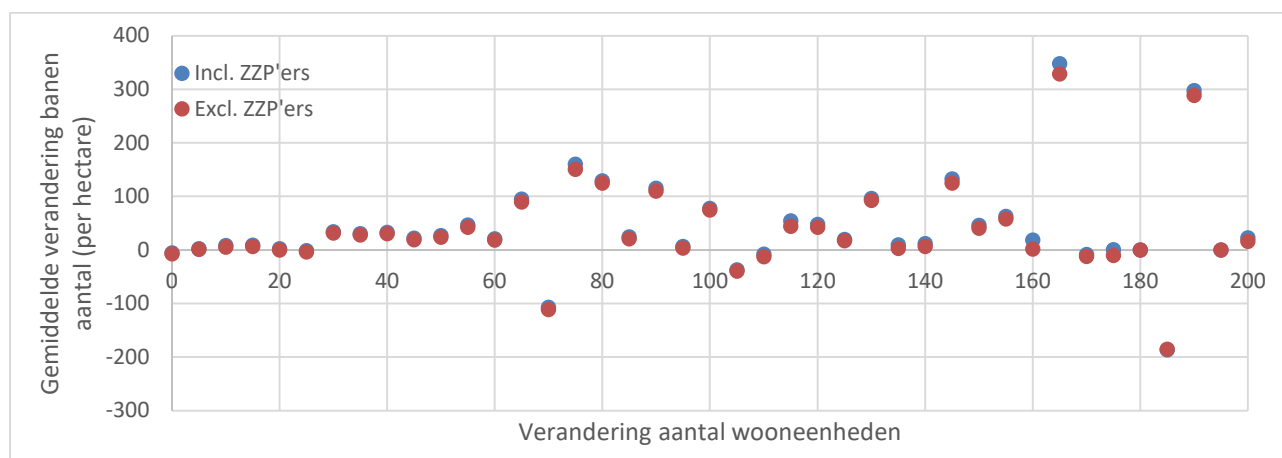
⁷ De toename in banenaantal is steeds bepaald over dezelfde 6-jaars periode waarin ook de woningen zijn toegevoegd.

⁸ Dergelijke hoge dichtheden zijn tamelijk zeldzaam en komen alleen lokaal in stedelijk gebied voor. Ter vergelijking: voor de VINEX uitleglocaties hanteerde het Rijk een referentie van 33 woningen (bruto) per hectare voor de vier grote stadsregio's in de Randstad (RIGO & OTB, 2007). In de hiernavolgende figuren hebben we nog uitzonderlijker toenames van meer dan 200 woningen per hectare niet weergegeven. Het gaat hierbij om 17 locaties van elk één hectare waarop in totaal 5276 woningen en 8623 banen excl. zzp'ers zijn toegevoegd (8813 banen incl. zzp'ers).

in banen. Die variatie is te wijten aan grootschalige ontwikkelingen op specifieke locaties zoals het vervangen van het hoofdkantoor van de politie-eenheid Den Haag (op Binckhorst) waar het oude kantoor in 2018 was afgebroken en pas in 2023 weer opgebouwd zal zijn. Dat zorgt lokaal voor een sterke afname in banenaantal. Omgekeerd zorgden de opening van het nieuwe Ministerie van Justitie en Veiligheid (eind 2012) en de nieuwbouw van het Groene Hart ziekenhuis lokaal voor een grote toename.

Figuur 5 Totale verandering in banenaantal voor de werklocaties waar wooneenheden zijn toegevoegd. Veranderingen zijn per deelperiode samengenomen voor alle locaties met dezelfde verandering in woningaantal in die periode (in oplopende treden van steeds 5 extra wooneenheden). Uitschieters van meer dan 200 toegevoegde woningen zijn buiten beschouwing gelaten.

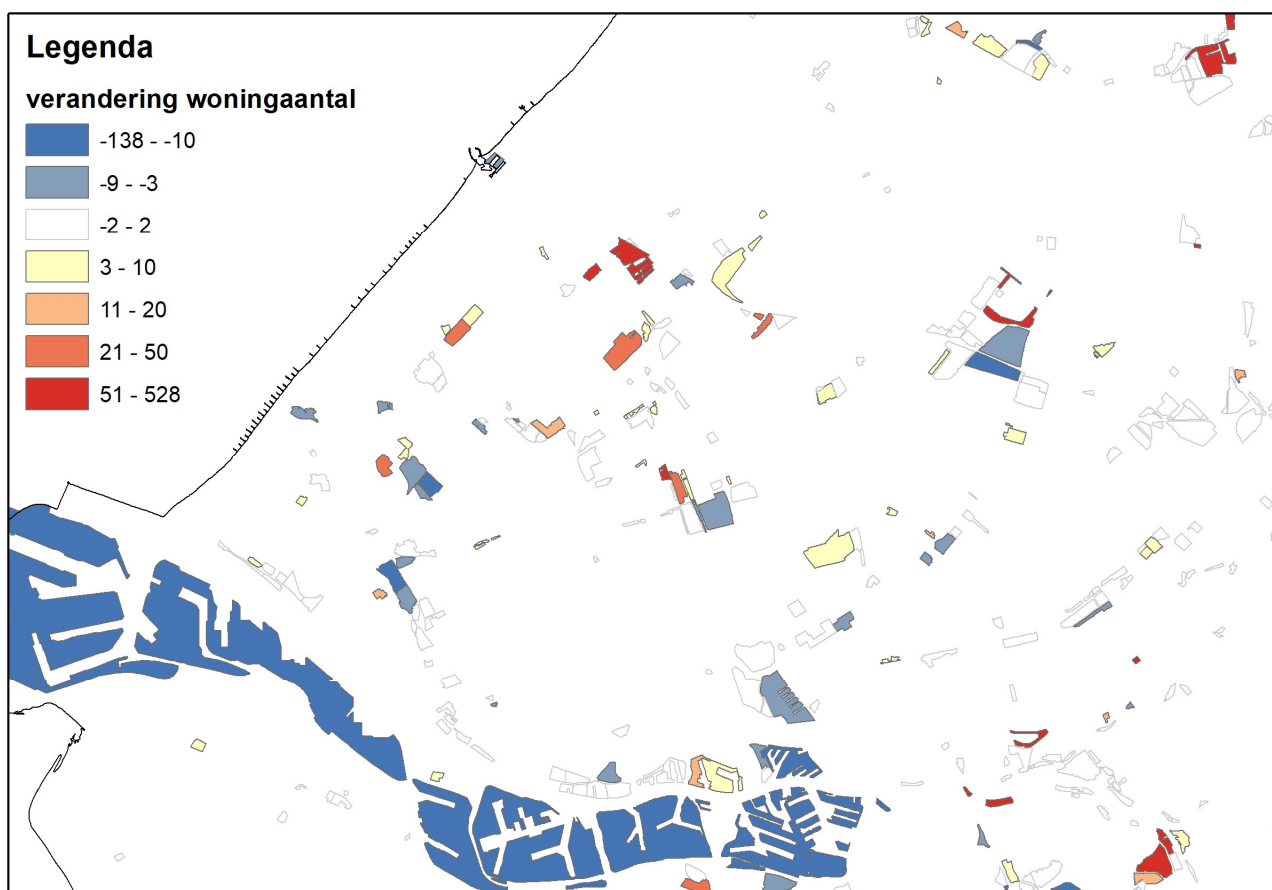

Figuur 6 Gemiddelde verandering in banenaantal voor de werklocaties (met een omvang van één hectare) waar wooneenheden zijn toegevoegd. Veranderingen zijn per deelperiode samengenomen en gemiddeld voor alle locaties met dezelfde verandering in woningaantal in die periode (in oplopende treden van steeds 5 extra wooneenheden). Uitschieters van meer dan 200 toegevoegde woningen zijn buiten beschouwing gelaten.

4. Resultaten bedrijventerreinen

Aan de 610 formele IBIS-bedrijventerreinen in Zuid-Holland zijn van 2000 tot 2018 per saldo (toevoeging - onttrekking) 2.550 wooneenheden toegevoegd, waarvan 1.700 binnen het MRDH-gebied. De toename in woningaantal ligt hier dus beduidend lager dan op de locaties met een dominante werkfunctie volgens het bestand bodemgebruik van CBS. Zoals te zien is in Figuur 7 is het woningaantal op veel bedrijventerreinen stabiel; tijdens de onderzochte periode was het woningaantal op 461 terreinen onveranderlijk. Op 49 terreinen nam het woningaantal af met in totaal 500 eenheden. Dit betreft vooral de grote terreinen zoals het Rotterdamse havengebied. Woningtoename vindt plaats op 100 bedrijventerrein.

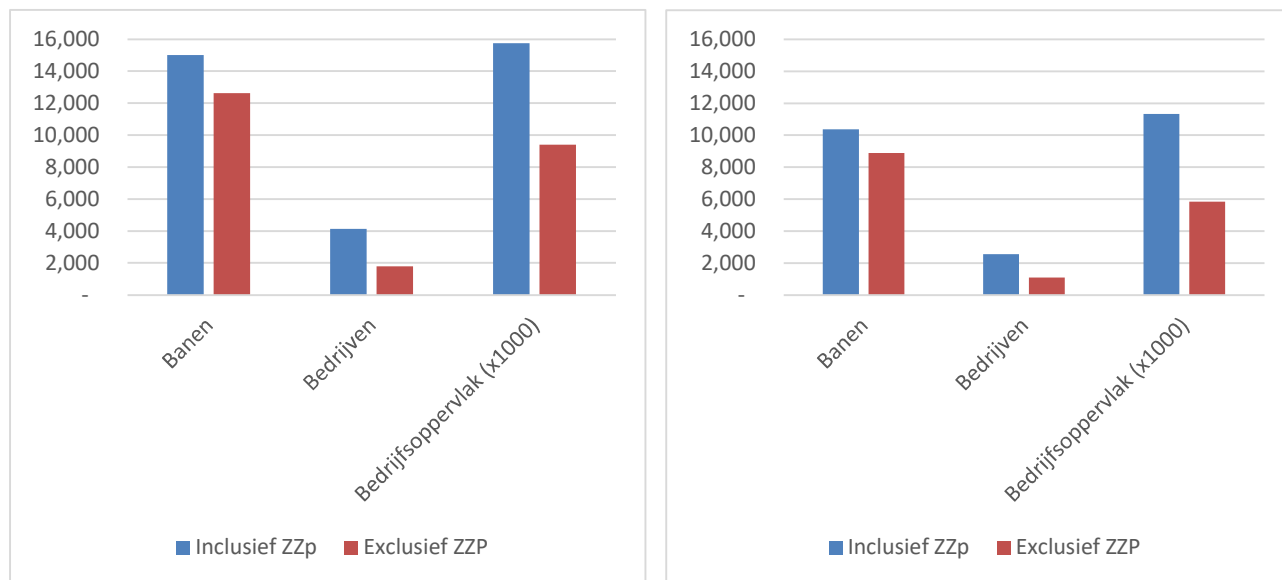
In navolging van de analyse van alle werklocaties richten we ons hier op terreinen waar tenminste 3 woningen zijn toegevoegd over de totale bestudeerde periode. In totaal zijn op deze 100 bedrijventerreinen ongeveer 3.050 wooneenheden aan de voorraad toegevoegd. Deze analyse is niet verder uitgesplitst naar deelperioden omdat het aantal observaties dan heel beperkt wordt.

Figuur 7 Overzicht van de verandering in aantal woningen in de periode 2000 tot en met 2018 per bedrijventerrein.

Binnen Zuid-Holland nam het aantal bedrijven op de 100 geselecteerde bedrijventerreinen toe met 4.150 (incl. zzp'ers, een toename van 79% ten opzichte van 2000). Zonder zzp'ers lag dit aantal beduidend lager: 1.800 excl. zzp'ers (+40%). Binnen het MRDH-gebied zijn 50 terreinen geselecteerd waar tenminste 3 woningen zijn toegevoegd binnen de bestudeerde periode. Hier nam het aantal bedrijven toe met 2.550 incl. zzp'ers (+84%) en 1.105 excl. zzp'ers (+42%). Het aantal banen nam in totaal toe met 15.000 incl. zzp'ers (ofwel +13%) en 12.650

excl. zzp'ers (+11%) in heel Zuid-Holland en met 10.350 incl. zzp'ers (+14%) en 8.900 excl. zzp'ers (+12%) binnen de MRDH. Het totale bedrijfsoppervlak voor alle bedrijven (incl. zzp'ers) op de geselecteerde terreinen is volgens de analyse fors toegenomen: ruim 1576 hectare in Zuid-Holland en 1132 hectare in de MRDH. Figuur 8 geeft een visueel overzicht van de hier besproken veranderingen.

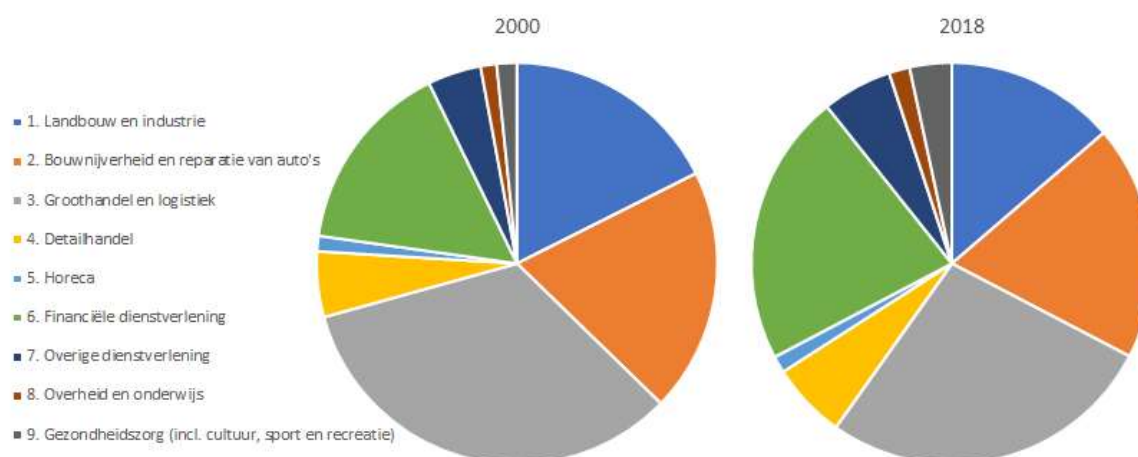
Figuur 8 Verandering in aantallen banen en bedrijven en bedrijfsoppervlak binnen bedrijventerreinen van Zuid-Holland (links) en de MRDH (rechts) in de periode 2000 tot en met 2018.

Zowel het aantal bedrijven als het aantal banen groeit dus iets harder in de MRDH dan in de provincie. Maar de verschillen zijn niet heel groot omdat er een grote overlap is tussen beide categorieën. Klaarblijkelijk komt het binnen de provincie vooral in de regio Rotterdam-Den Haag het relatief vaak voor dat er woningen aan bedrijventerreinen zijn toegevoegd. De bedrijventerreinen waar tenminste 3 woningen aan zijn toegevoegd, zijn over het algemeen ook wat kleiner (gemiddelde omvang 26 hectare) dan de overige bedrijventerreinen in de provincie (gemiddeld 33 hectare).

4.1 Type bedrijvigheid

Dat de hoeveelheid werkgelegenheid is toegenomen op bedrijfsterreinen ligt natuurlijk in lijn van de verwachting; deze terreinen zijn hiervoor ontwikkeld. Het is daarom interessant om naast de ontwikkelingen in het totaal aantal arbeidsplaatsen, ook te kijken naar de veranderingen in type bedrijvigheid. Om deze ontwikkelingen in perspectief te plaatsen is het daarbij zinvol om de veranderingen op de bedrijventerreinen waar woningen zijn toegevoegd te vergelijken met de algemene veranderingen op alle bedrijventerreinen binnen de provincie. Figuur 9 geeft een overzicht van de veranderingen in de samenstelling van alle bedrijventerreinen in alle bedrijventerreinen in heel Zuid-Holland. Een uitgebreider getalsmatig overzicht met daarin ook de cijfers inclusief zzp'ers is opgenomen in Bijlage 2. De figuur maakt duidelijk dat industrie (landbouwbedrijven komen slechts beperkt voor op deze terreinen), bouwnijverheid (incl. autoreparatie), groothandel en logistiek de belangrijkste sectoren zijn op bedrijventerrein; samen maakten ze 71% van het aantal bedrijven excl. zzp'ers uit in 2000. Dat aandeel liep in de afgelopen 18 jaar overigens sterk terug tot 60%. Zoals te verwachten is dat aandeel op bedrijventerreinen veel groter dan op alle werklocaties die we in

hoofdstuk 3 beschouwden (excl. zzp'ers bedroeg dat slechts 12% in 2000 en 10% in 2018). Het is belangrijk om op te merken dat dit een relatieve afname is. Het aantal bedrijven is in alle sectoren toegenomen, maar de toename is veel sterker in de dienstverlening dan in de industrie of bouwnijverheid.

Figuur 9 Sectorverdeling van de bedrijven die in 2000 en 2018 aanwezig waren op alle bedrijventerreinen in Zuid-Holland, exclusief zzp'ers.

Als we kijken naar de bedrijventerreinen binnen de MRDH (Tabel 2) dan zien we een vergelijkbare verdeling en ontwikkeling als voor alle terreinen in de provincie (Figuur 9 en Tabel 4 in de bijlagen). De meeste bedrijven behoren tot de industrie, bouwnijverheid (incl. autoreparatie), groothandel en logistiek en hun aandeel neemt sterk af sinds 2000 (van 70% tot 58% van aantal bedrijven excl. zzp'ers). Binnen de MRDH komen iets minder bedrijven voor die tot de industrie gerekend worden (-3,9% ten opzichte van Zuid-Holland) en iets meer financiële dienstverlening (+5,3%). Overigens geldt ook hier dat de afname relatief is, in absolute aantallen stijgt het aantal bedrijven in vrijwel alle sectoren, behoudens een beperkte afname in het aantal bedrijven excl. zzp'ers in de industrie.

Tabel 2 Sectorverdeling van de bedrijven die in 2000 en 2018 aanwezig waren op de bedrijventerreinen binnen de MRDH, met onderscheid in de verdeling inclusief en exclusief zzp'ers.

Sector	Inclusief zzp'ers			Exclusief zzp'ers		
	2000	2018	Vershil	2000	2018	Vershil
1. Landbouw en industrie	15,1%	10,7%	-4,4%	15,9%	11,9%	-4,0%
2. Bouwnijverheid en autoreparatie	19,0%	18,9%	0,0%	18,9%	18,1%	-0,8%
3. Groothandel en logistiek	34,5%	25,1%	-9,4%	35,1%	28,2%	-6,9%
4. Detailhandel	5,1%	5,7%	0,6%	5,0%	5,6%	0,6%
5. Horeca	1,6%	1,6%	-0,1%	1,6%	1,6%	0,0%
6. Financiële dienstverlening	16,7%	24,7%	8,0%	15,9%	23,1%	7,3%
7. Overige dienstverlening	4,7%	6,6%	2,0%	4,5%	6,0%	1,5%
8. Overheid en onderwijs	1,5%	2,0%	0,5%	1,5%	1,8%	0,3%
9. Gezondheidszorg (incl. cultuur, sport en recreatie)	1,8%	4,5%	2,7%	1,5%	3,6%	2,1%
Totaal (aantal bedrijven)	11.761	18.895	7.134	10.219	13.016	2.797

Als we binnen de MRDH vervolgens specifiek kijken naar de bedrijventerreinen waar tenminste 3 woningen zijn toegevoegd zien we dat daar in 2000 minder bedrijven waren die tot de industrie, bouwnijverheid (incl. autoreparatie), groothandel en logistiek behoorden (65% van het totaal excl. zzp'ers) en dat dit aandeel ook

harder afnam (tot 51% in 2018). In de analyseperiode is vooral de bouwnijverheid (incl. autoreparatie) sterker in aandeel achteruitgegaan (bijna 2% meer afname in aantal bedrijven excl. zzp'ers ten opzichte van alle terreinen in de MRDH), terwijl de overige dienstverlening en gezondheidszorg sterker stegen. Voor alle bedrijventerreinen in Zuid-Holland waar woningen zijn toegevoegd (Tabel 5 in de bijlagen) vinden we dezelfde ontwikkeling: minder bouwnijverheid en meer overige dienstverlening in vergelijking met de verandering op alle terreinen in de provincie. Opvallend hier is nog dat ook financiële dienstverlening wat sterker toeneemt.

Tabel 3 Sectorverdeling van de bedrijven die in 2000 en 2018 aanwezig waren op de bedrijventerreinen binnen de MRDH waar tenminste 3 woningen zijn toegevoegd, met onderscheid in de verdeling inclusief en exclusief zzp'ers. Sectorspecifieke verschillen tussen 2000 en 2018 die meer dan 1,0% afwijken van het verschil voor alle terreinen in de MRDH zijn vetgedrukt.

Sector	Inclusief zzp'ers			Exclusief zzp'ers		
	2000	2018	Vershil	2000	2018	Vershil
1. Landbouw en industrie	13,5%	8,9%	-4,6%	14,4%	10,0%	-4,4%
2. Bouwnijverheid en autoreparatie	21,2%	19,2%	-2,0%	21,3%	18,7%	-2,6%
3. Groothandel en logistiek	28,2%	19,7%	-8,5%	28,7%	21,9%	-6,8%
4. Detailhandel	7,2%	7,0%	-0,2%	7,3%	7,4%	0,1%
5. Horeca	1,7%	1,6%	-0,1%	1,6%	1,8%	0,2%
6. Financiële dienstverlening	18,8%	27,0%	8,2%	17,9%	25,3%	7,4%
7. Overige dienstverlening	5,2%	8,3%	3,1%	4,9%	7,7%	2,8%
8. Overheid en onderwijs	1,9%	2,4%	0,5%	1,9%	2,1%	0,2%
9. Gezondheidszorg (incl. cultuur, sport en recreatie)	2,3%	5,9%	3,6%	2,0%	5,2%	3,2%
Totaal (aantal bedrijven)	3.072	5.638	2.566	2.655	3.760	1.105

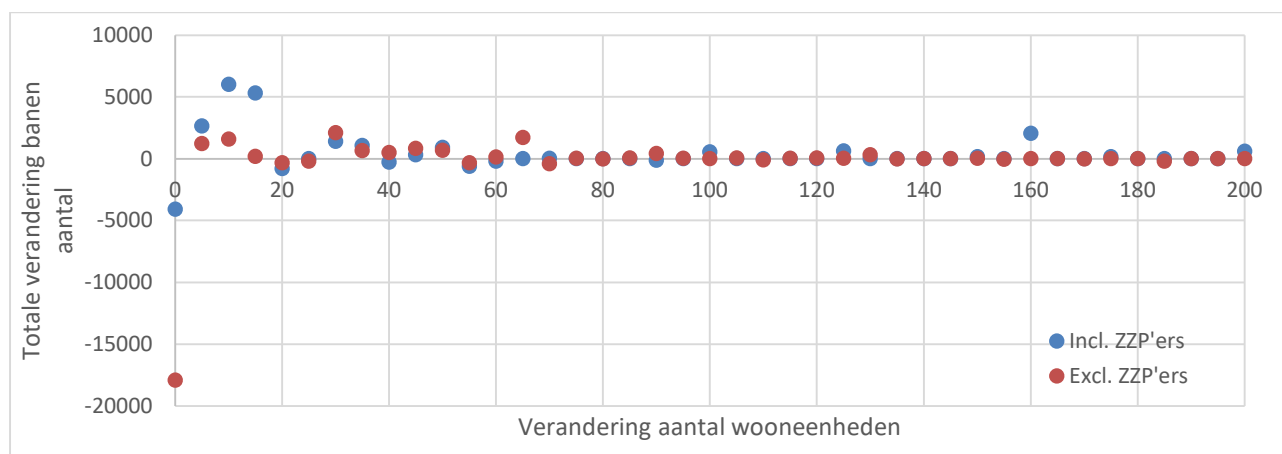
4.2 Relatie tussen toename van woningen en banen

Net als voor alle werklocaties waar woningen zijn toegevoegd, is voor de bedrijventerreinen onderzocht of er een relatie is tussen toename van woningen en verandering in aantal banen. Ook hier is per trede van vijf toegevoegde wooneenheden opgeteld hoeveel banen er per bedrijventerrein zijn bijgekomen. Figuur 10 geeft de gevonden relatie weer voor Zuid-Holland. Hier wordt hetzelfde verband gevonden als in de analyse van alle werklocaties: ook bij toevoeging van wooneenheden aan bedrijventerreinen kan het aantal banen groeien. Opmerkelijk genoeg is er juist bij de ruim 500 bedrijventerreinen waar geen (of maximaal 2) woningen zijn toegevoegd, sprake van een afname in banenaantal. Deze categorie is als referentie opgenomen en geeft aan dat bij de sectoren die op deze terreinen belangrijk zijn, de werkgelegenheid door algemene trends zoals bijvoorbeeld automatisering is afgenomen.

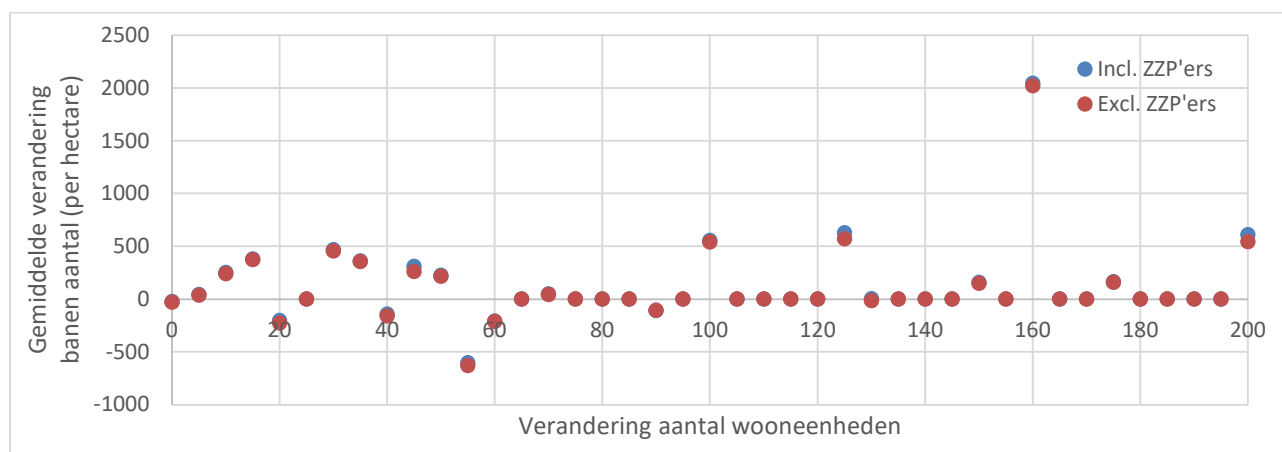
Dat de groei in banenaantal vooral groot is bij lagere aantallen toegevoegde wooneenheden hangt ook deels samen met het feit dat er meer terreinen zijn waar slechts weinig wooneenheden worden toegevoegd: in meer dan de helft van de gevallen worden afgerond 5 of 10 woningen toegevoegd (de eerste twee grootteklassen). Om te corrigeren voor het verschil in aantal terreinen (en dus in omvang) per grootteklasse is daarom ook onderzocht wat de toename per hectare bedrijventerrein is. Hiervoor is de totale verandering in banenaantal per klasse gedeeld door het totaal areaal van de betreffende terreinen. Figuur 11 toont het resultaat voor heel

Zuid-Holland en geeft aan dat toename in dichtheid beduidend vaker voorkomen dan afnamen. Maar met name bij de terreinen waar meer woningen zijn toegevoegd zijn de verschillen groter.

Bij dergelijke grote verschillen is de gemiddelde ontwikkeling een betrouwbaarder indicatie van de dominante ontwikkeling. De gemiddelde toename in banendichtheid voor alle 610 bedrijventerreinen in Zuid-Holland ligt op 5,1 banen per hectare exclusief zzp'ers (5,8 inclusief). Op de 100 terreinen waar tenminste 3 woningen zijn toegevoegd ligt dit op hoger: 7,0 banen per hectare zonder de eenpersoonsbedrijven (8,3 inclusief). Wederom een aanwijzing dat het toevoegen van woningen niet per sé negatief is voor de ontwikkeling van werkgelegenheid. Uiteraard hangt deze ontwikkeling ook af van ontwikkelingen binnen de sectoren die op de bedrijventerreinen actief zijn. Juist op de grote bedrijventerreinen waar de zware industrie belangrijk is en het woningaantal soms afneemt, is de toename in banenaantal geringer. Terwijl op de binnenstedelijke terreinen waar dienstverlening belangrijker is, toevoeging van woningen vaker voorkomt en ook minder bezwaarlijk is voor zowel inwoners als bedrijven.

Figuur 10 Totale verandering in banenaantal voor de bedrijventerreinen waar wooneenheden zijn toegevoegd in Zuid-Holland.

Figuur 11 Verandering in banenaantal per hectare voor de bedrijventerreinen waar wooneenheden zijn toegevoegd in Zuid-Holland.

5. Conclusie

Dit rapport beschrijft een gedetailleerde, ruimtelijke analyse van veranderingen in bedrijvigheid op werklocaties in Zuid-Holland waar woningen zijn toegevoegd. We kijken daarbij allereerst naar alle ruimtelijke verspreide, individuele werklocaties en zoomen daarna specifiek in op de grootschaliger formele bedrijventerreinen. De werklocaties zijn onderscheiden op basis van digitale kaarten van CBS die het bodemgebruik beschrijven, terwijl de begrenzings van formele bedrijventerreinen zijn vastgelegd in het Integraal Bedrijventerreinen Informatie Systeem (IBIS).

Over de onderzochte periode van 2000 tot en met 2018 concluderen we op basis van de analyse van alle werklocaties dat het toevoegen van ruim 45.000 woningen samengaat met het toenemen van het aantal bedrijven, het aantal banen en zelfs het vloeroppervlak van deze bedrijven. De stijging van het aantal bedrijven bestaat vrijwel geheel uit zzp'ers. Een toename die in heel Nederland te zien is. Behalve het aantal bedrijven is ook het aantal banen behoorlijk toegenomen op de werklocaties waar woningen zijn toegevoegd. Hierbij speelt de toename van zzp'ers een veel minder grote rol: op de onderzochte locaties steeg het aantal banen inclusief zzp'ers met 14% (circa 17.000 extra banen) en exclusief zzp'ers met 7% (circa 9.000 extra banen). Als we kijken naar veranderingen in type bedrijvigheid valt met name de afname van het aandeel Detailhandel op. Ook het aandeel van Industrie neemt af, terwijl met name het aandeel aan Gezondheidszorg (incl. cultuur, sport en recreatie) toeneemt op de werklocaties waar woningen zijn toegevoegd.

Op de formele bedrijventerreinen in Zuid-Holland is het aantal woningen aanzienlijk minder toegenomen. Per saldo kwamen er ongeveer 2.550 wooneenheden bij. De toename vond plaats op een klein deel van de bedrijventerreinen: op 100 van de in totaal 610 terreinen werden ten minste 3 woningen gerealiseerd. Een belangrijk deel daarvan lag binnen de MRDH: 50 terreinen. Ook binnen de bedrijventerreinen waar woningen werden toegevoegd nam het aantal bedrijven en banen toe. Als we de eenpersoonsbedrijven buiten beschouwing laten, nam het aantal bedrijven op de Zuid-Hollandse terreinen toe met 40% (42% binnen de MRDH) en het aantal banen met 11% (12% in de MRDH). Bedrijventerreinen hebben een andere samenstelling dan alle werklocaties tezamen: industrie, bouwnijverheid (incl. reparatie auto's), groothandel en logistiek maakten zo'n 71% van de bedrijven uit op alle bedrijventerreinen in 2000 (exclusief ZZP). Dat aandeel is de afgelopen jaren afgenomen tot 60% in 2018. Deze relatieve afname komt doordat het aantal bedrijven (met en zonder zzp'ers) in vooral de financiële dienstverlening harder groeide dan het aantal bedrijven in de industrie en bouwnijverheid. Maar ook in de andere sectoren nam het aantal bedrijven toe. Op de terreinen waar woningen zijn toegevoegd is die trend nog net iets scherper: een afname van 67% naar 54% in Zuid-Holland en van 64% naar 51% in de MRDH.

Referenties

- CBS (2016), Bestand Bodemgebruik productbeschrijving. Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), Voorburg.
- CBS (2020a), Bedrijven; bedrijfsgrootte en rechtsvorm. Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS): <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/81588ned/table?fromstatweb> Geraadpleegd op 26 oktober 2020.
- CBS (2020b), Kaart van 100 meter bij 100 meter met statistieken. Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS): <https://www.cbs.nl/nl-nl/dossier/nederland-regionaal/geografische-data/kaart-van-100-meter-bij-100-meter-met-statistieken> Geraadpleegd op 18 december 2020.
- CBS (2020c), Ontwikkelingen zzp. Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS): <https://www.cbs.nl/nl-nl/dossier/dossier-zzp/hoofdcategorieen/ontwikkelingen-zzp> Geraadpleegd op 26 oktober 2020.
- Claassens, J., Koomen, E., & Rouwendal, J. (2020). Urban density and spatial planning: the unforeseen impacts of Dutch evolution. PLoS ONE 15 (10): e0240738.
- LISA (2020), LISA Zuid-Holland 2000-2018 [LISA data over bedrijven in de provincie Zuid-Holland voor elk jaar van 2000 tot en met 2018]. LISA. <https://www.lisa.nl/data/welke-gegevens> Geraadpleegd op 26 oktober 2020.
- RIGO & OTB (2007) Evaluatie Verstedelijking VINEX 1995 tot 2005; Eindrapport. Rapport in opdracht van Ministerie VROM, Den Haag.
- Van der Beek, J. (2019). Amsterdam telt de meeste zzp'ers. KVK. <https://www.kvk.nl/advies-en-informatie/overheid/amsterdam-telt-de-meeste-zzpers/> Geraadpleegd op 26 oktober 2020.

Bijlagen

Bijlage 1 Toedeling LISA-sectoren aan hoofdcategorieën bedrijven in eigen analyse

Sectie naam (LISA)	Hoofdcategorie
A. Landbouw, bosbouw en visserij	1. Landbouw en industrie
B. Winning van delfstoffen	1. Landbouw en industrie
C. Industrie	1. Landbouw en industrie
D. Productie, distributie, handel in elektriciteit en aardgas	1. Landbouw en industrie
E. Winning/distributie van water; afval(water)beheer, sanering	1. Landbouw en industrie
F. Bouwnijverheid	2. Bouwnijverheid en reparatie auto's
G.-1 Reparatie van auto's	2. Bouwnijverheid en reparatie auto's
G.-2. Groothandel	3. Groothandel en logistiek
G.-3 Detailhandel	4. Detailhandel
H. Vervoer en opslag	3. Groothandel en logistiek
I. Logies-, maaltijd- en drankverstrekking	5. Horeca
J. Informatie en communicatie	7. Overige dienstverlening
K. Financiële instellingen	6. Financiële dienstverlening
L. Verhuur van en handel in onroerend goed	6. Financiële dienstverlening
M. Advisering, onderzoek, special. zakelijke dienstverlening	6. Financiële dienstverlening
N. Verhuur van roerende goederen, overige zak. dienstverlen.	6. Financiële dienstverlening
O. Openbaar bestuur, overheidsdiensten, sociale verzekeringen	8. Overheid en onderwijs
P. Onderwijs	8. Overheid en onderwijs
Q. Gezondheids- en welzijnszorg	9. Gezondheidszorg (incl. cultuur, sport en recreatie)
R. Cultuur, sport en recreatie	9. Gezondheidszorg (incl. cultuur, sport en recreatie)
S. Overige dienstverlening	7. Overige dienstverlening
T. Huishoudens als werkgever	0 (niet aanwezig)
U. Extraterritoriale organisaties en lichamen	8. Overheid en onderwijs
X. Onbekend	0 (niet aanwezig)

Bijlage 2 Sectorverdeling bedrijven op bedrijventerreinen

Tabel 4 Sectorverdeling van de bedrijven die in 2000 en 2018 aanwezig waren op alle bedrijventerreinen binnen de Provincie Zuid-Holland, met onderscheid in de verdeling inclusief en exclusief zzp'ers.

Sector	Inclusief zzp'ers			Exclusief zzp'ers		
	2000	2018	Vershil	2000	2018	Vershil
1. Landbouw en industrie	16,7%	12,2%	-4,6%	17,6%	13,7%	-3,9%
2. Bouwnijverheid en autoreparatie	19,6%	19,7%	0,1%	19,7%	18,9%	-0,7%
3. Groothandel en logistiek	33,0%	24,6%	-8,4%	33,4%	27,2%	-6,3%
4. Detailhandel	5,3%	6,1%	0,8%	5,3%	6,1%	0,8%
5. Horeca	1,3%	1,3%	0,0%	1,2%	1,4%	0,1%
6. Financiële dienstverlening	16,5%	23,6%	7,1%	15,5%	22,0%	6,4%
7. Overige dienstverlening	4,5%	6,4%	2,0%	4,3%	5,6%	1,3%
8. Overheid en onderwijs	1,3%	1,9%	0,6%	1,3%	1,7%	0,4%
9. Gezondheidszorg (incl. cultuur, sport en recreatie)	1,9%	4,3%	2,4%	1,6%	3,4%	1,8%
Totaal (aantal bedrijven)	19.584	32.640	13.056	17.010	22.868	5.858

Tabel 5 Sectorverdeling van de bedrijven die in 2000 en 2018 aanwezig waren op de bedrijventerreinen binnen de Provincie Zuid-Holland waar tenminste 3 woningen zijn toegevoegd, met onderscheid in de verdeling inclusief en exclusief zzp'ers. Sectorspecifieke verschillen tussen 2000 en 2018 die meer dan 1.0% afwijken van het verschil voor alle terreinen in Zuid-Holland zijn vetgedrukt.

Sector	Inclusief zzp'ers			Exclusief zzp'ers		
	2000	2018	Vershil	2000	2018	Vershil
1. Landbouw en industrie	15,8%	10,9%	-4,9%	16,7%	12,3%	-4,4%
2. Bouwnijverheid en autoreparatie	21,8%	19,6%	-2,2%	21,8%	19,2%	-2,6%
3. Groothandel en logistiek	28,0%	20,1%	-7,9%	28,5%	22,4%	-6,2%
4. Detailhandel	6,6%	7,0%	0,4%	6,8%	7,4%	0,6%
5. Horeca	1,2%	1,4%	0,1%	1,1%	1,5%	0,4%
6. Financiële dienstverlening	17,9%	25,7%	7,9%	16,9%	24,1%	7,2%
7. Overige dienstverlening	4,9%	7,6%	2,7%	4,6%	6,5%	1,9%
8. Overheid en onderwijs	1,6%	2,3%	0,7%	1,6%	2,1%	0,5%
9. Gezondheidszorg (incl. cultuur, sport en recreatie)	2,3%	5,5%	3,2%	2,0%	4,6%	2,5%
Totaal (aantal bedrijven)	5.196	9.322	4.126	4.456	6.242	1.786